

Een arme
werkende zijn en/
of een werkende in
bestaansonzekerheid:
definities door de
betrokkenen zelf en
door professionele
hulpverleners

De situaties, ervaringen en uitspraken van arme werkenden en werkenden in bestaansonzekerheid, vormen een van de hoekstenen van dit Brusselse armoederapport. Hun medewerking is de basis van dit rapport³⁰⁹. Deze theoretische en analytische keuze sluit aan bij een alomvattende en pragmatische opvatting over het fenomeen. Het heeft als doel zo nauwkeurig mogelijk weer te geven hoe de situaties van bestaansonzekerheid en armoede worden ervaren, maar wil ook de echte realiteit tonen en de ervaring van de rechtstreeks betrokkenen serieus nemen.

Door de ervaringen van de betrokkenen mee te nemen in de studie over verarming, konden we nieuwe variabelen identificeren. «Op theoretisch vlak suggereert dit werk -dat gebaseerd is op de beoordeling van de eigen positie in de sociale ruimte, namelijk «de gestructureerde structuur» die wordt aangegeven door het gevoel van armoede-, de mogelijkheid om gebruik te maken van subjectieve variabelen om de objectieve sociale structuren - «de structurerende structuren» (Bourdieu 2001, p. 300) - beter te begrijpen, met name in gevallen waarin de analyse betrekking heeft op multidimensionale of dynamische fenomenen» (Duvoux & Papuchon, 2019³¹⁰).

Door rekening te houden met de ervaringen van de mensen die in bestaansonzekerheid en armoede leven, krijgen we een nauwkeuriger beeld³¹¹ van de materiële bestaansomstandigheden en kunnen we de niet-kwantificeerbare factoren van precarisering zichtbaar maken.

De beoordeling van de eigen sociale positie vult de kwantitatieve analyse van het fenomeen aan, aangezien de statistische normen en conventies soms ontoereikend en niet-representatief zijn, met name om publieke beleidskeuzes vast te stellen (Duvoux, 2023). Zo werd de AROPE-indicator³¹² recent herzien, waardoor het mogelijk is de beoordeling van de eigen positie als conventie te kwantificeren in de SILC-enquêtes³¹³ op federaal en Europees niveau.

Dit hoofdstuk geeft een analyse van de denkbeelden en de wijzen om de term «werkenden in bestaansonzekerheid» en «werkende armen» te definiëren, en dit zowel vanuit het standpunt van Brusselse werkenden in armoede en/of

bestaansonzekerheid als vanuit het standpunt van de professionele hulpverleners die met hen dagelijks contact hebben. Aan de respondenten werd systematisch de volgende vraag gesteld:

«Als je zou moeten omschrijven wat een werkende in bestaansonzekerheid en/of een werkende arme is, wat zou je dan zeggen? Wat zou jouw definitie zijn?»

We hebben een aantal fragmenten gekozen. De thema's die in dit hoofdstuk aan bod komen, zijn diegene die het vaakst werden genoemd. De antwoorden werden gerangschikt volgens hoe vaak ze voorkwamen in de antwoorden van de 59 werkenden in bestaansonzekerheid en de 34 professionele hulpverleners die we spraken. Voor meer informatie, verwijzen we naar de methodologische bijlage.

6.1. Wat betekent het een «arme werkende» of een «werkende in bestaansonzekerheid» te zijn voor de betrokkenen zelf?

Voltijds werken maar toch moeilijk of onmogelijk de kosten van levensonderhoud kunnen betalen

De eerste elementen die steeds terugkeren en overeenstemmen, zijn **het feit dat ze het grootste deel van de tijd werken, maar paradoxaal genoeg niet genoeg inkomen hebben**. Een werkende arme is onder andere iemand die een voltijds contract van onbepaalde duur heeft, maar altijd aan geld moet denken en niet tot het eind van de maand kan rondkomen met het loon.

Een werkende arme zijn betekent om ondanks de vermoeidheid te werken om te leven, maar toch niet de rekeningen kunnen betalen. Het betekent om uiteindelijk nooit tot rust te kunnen komen en de dissonantie te ervaren tussen reële deprivaties en een vaste voltijdse job. Het financiële vraagstuk is nooit weg uit de gedachten van deze voltijdse werknemers met een vast contract.

³⁰⁹ Reeds in voorbije edities van het thematisch rapport werd systematisch plaats gemaakt voor de eigen definities van bestaansonzekerheid door de bevrageden aangezien ze de eerste betrokkenen zijn.

³¹⁰ Nicolas Duvoux & Adrien Papuchon, «Les dynamiques contemporaines de la pauvreté : de l'exclusion à l'insécurité sociale», Métropolitiques, 7 maart 2019. URL: <https://metropolitiques.eu/Les-dynamiques-contemporaines-de-la-pauvrete-de-l-exclusion-a-l-insecurite.html>

³¹¹ In vergelijking met de klassieke kwantitatieve indicatoren.

³¹² AROPE: «Risque op armoede of sociale uitsluiting (AROPÉ - À risque de pauvreté ou d'exclusion sociale) verwijst naar de situatie waarin personen geconfronteerd worden met minstens één van de volgende 3 armoederisico's: monetaire armoede, ernstige materiële en sociale deprivatie of leven in een huishouden met zeer lage werkintensiteit.» in : Stabel <https://statbel.fgov.be/nl/themas/huishoudens/armoede-en-levensomstandigheden/plus>

³¹³ STATBEL: «Belgen ervaren steeds meer moeilijkheden om de eindjes aan elkaar te knopen», maart 2023 <https://statbel.fgov.be/nl/nieuws/belgen-ervaren-steeds-meer-moeilijkheden-om-de-eindjes-aan-elkaar-te-knopen> (Statistieken van de Europese Unie over inkomen en levensomstandigheden, EU SILC).

De definitie van een werkende in bestaansonzekerheid... ik denk dat ik dat ben. Het betekent van maandag tot vrijdag een erkende job hebben en niet kunnen rondkomen. Ik denk niet dat er ooit een moment in mijn leven is geweest waarop ik tegen mezelf zei "ik ga dat kopen" zonder na te denken. Dus ik denk dat dat een omschrijving is van bestaansonzekerheid: de hele tijd aan geld denken. Je hebt het gevoel dat als je stopt met denken, alles in elkaar kan storten. Mijn dochter van 13 die naar mij komt en zegt "Ik heb honger, wat kan ik eten?" en ik weet niet wat te antwoorden. En dat hoort niet voor iemand met een vaste job. Begrijp je? Dat klopt niet. [werkneemster met een vaste job, voltijds, wa60]

Voor deze voltijdse werkneemster gaat het om het proberen te voorzien in de basisbehoeften en te leven met een minimum voor huisvesting en voedsel. Het komt erop aan het **evenwicht te bewaren** in een zeer delicate positie, waarbij ze weet dat zij en haar kinderen **momenten van bestaansonzekerheid** en **tekorten zullen doormaken**.

Ik zou zeggen dat een arme persoon, hoe dan ook iemand is die probeert rond te komen met het basisminimumloon, om te voorzien in zijn basisbehoeften, namelijk huisvesting, eten en dat is het, maar die verder echt geen andere mogelijkheden heeft. En iemand die in bestaansonzekerheid leeft is eerder iemand die altijd in evenwicht is maar die vroeg of laat, ten gevolge van een levensgebeurtenis, gemakkelijk in armoede kan terechtkomen. Dus dat is misschien het verschil: het evenwicht bewaren. [werkneemster met een vaste job, voltijds, wa68]

Eén component wordt bijna altijd genoemd door de respondenten, namelijk **het te lage salaris of loon**.

Volgens deze zorgkundige met een voltijds vast contract is het zo dat **een werkende in bestaansonzekerheid dagelijks moeilijkheden ondervindt, maar een werkende arme onmogelijk de kosten van levensonderhoud aankan**.

Een werkende in bestaansonzekerheid is iemand die het moeilijk heeft om... hoe zal ik het zeggen... alle kosten te dragen en volledig voor zichzelf te zorgen, omdat diens inkomen beperkt is. Terwijl een werkende arme (...) iemand is die wat de kosten van levensonderhoud betreft, niet in staat is alle kosten te dragen, omdat het leven duur is. Het moeilijk hebben of het niet kunnen, ja, dat is het. Dat is een goede samenvatting. [werkende met een vaste job, voltijds, wa69]

Volgens deze respondent betekent een **werkende arme zijn, voltijds werken maar bijvoorbeeld niet een keer een koffie kunnen gaan drinken op een terras**. Deze onmogelijkheid kan een vorm van vernedering zijn, bijvoorbeeld voor deze arme werkneemster die een zware en gevaarlijke tijdelijke job doet.

Wel, als ik de vijfentwintigste of zesentwintigste van de maand wakker word, het zonnetje schijnt, en je hebt zin in een koffietje op een terras, maar dat kan niet omdat je nog geen twee euro meer hebt. Het is lastig, omdat je met het geld dat je hebt verdiend gewoon de huur hebt betaald. Je bent niet naar Dubai geweest hè, maar je hebt het nog geen zevenentwintig dagen volgehouden. (...) de huur neemt alles weg. [uitzendkracht, wa12]

Het is **werken en "vechten voor je huur en rekeningen"**. Deze respondent beschouwt zichzelf als een werkende in bestaansonzekerheid maar niet als een werkende arme, en beseft dat hij geluk heeft dat hij in geval van problemen ondersteuning heeft (familie, vrienden, gemeenschap enz.).

Dat is een goede vraag. Ten eerste zou ik mezelf niet als een werkende arme omschrijven, omdat ik echt het geluk heb dat ik altijd kan terugvallen op mijn ouders. Ik beseft hoe gelukkig ik ben, omdat ik niet bang hoeft te zijn dat ik tegen mezelf moet zeggen: "verdomme, ik moet ergens een stomme job zien te vinden om de huur te betalen" of "hoe ga ik de rekeningen betalen?" In die situatie zit ik niet, dus een "werkende arme" (...) is iemand die minstens halftijds werkt en nog steeds moeite heeft om de rekeningen en huur te betalen en om het eind van de maand te halen, die onder de armoedegrens zit, maar die niets anders vindt en geen andere steun heeft om rond te komen. [zelfstandige, wa06]

Voor zelfstandigen betekent het meer precies, het zitten in een situatie waarin het **moeilijk** en soms **onmogelijk** is om de **bijdragen van de sociale zekerheid** te betalen. Alleenstaande zelfstandigen lijken nog kwetsbaarder te zijn dan degenen die in groepen werken of elkaar helpen (freelancers, vrije beroepen, platformwerkers enz.) omdat ze vaak te maken hebben met sterke inkomensschommelingen en een hele reeks vaste kosten, in een tijd waarin alle kosten stijgen.

Veel zelfstandigen zijn werkende armen, want als je ziet hoeveel sociale bijdragen ze betalen, blijft er uiteindelijk niet veel over. Mensen denken altijd dat zelfstandigen

welvarend zijn, maar ik ken een paar zelfstandigen en eigenlijk is dat niet echt het geval. Ik ken iemand die een drogisterij heeft overgenomen en zijn bazin is zelfstandig. Ik weet dat ze niet veel verdient. (...) Het salaris komt absoluut niet overeen met de levensstandaard in Brussel en dat is wat je een werkende arme maakt, omdat je heel weinig verdient in vergelijking met de levensstandaard. Alles is duur en dat maakt het problematisch. Het salaris is niet in overeenstemming met de kosten van het levensonderhoud [stagiair, wa08]

Verskillende specifieke elementen zetten **het inkomensniveau onder druk**: de kosten van huisvesting en het verlies van bepaalde voordelen en sociale bijstand.

Werken in een stadsgewest waar de huisvestingskosten niet meer betaalbaar zijn

De stedelijke context werpt meteen grote financiële obstakels op voor arme werkenden en werkenden in bestaansonzekerheid. Verschillende respondenten noemden de huur als grootste en meest onmogelijke maandelijkse uitgave. **De huur vormt de eerste uitgavenpost voor alle arme werkenden en werkenden in bestaansonzekerheid in Brussel (zie hoofdstuk 3).**

Werkende arme zijn betekent dus **werken voor een salaris dat te laag is voor de huurprijzen in Brussel**, en niet in staat zijn om te sparen, te kiezen wat je eet of enige vrijetijdsbesteding te hebben.

Volgens mij is een werkende arme iemand die, nadat hij de rekeningen en huur heeft betaald, moeite heeft om eten op tafel te zetten en een keuze moet maken tussen eten en wat ontspanning. Iemand die zelfs niet één keer per jaar op vakantie kan, die geen onverwachte uitgaven kan opvangen omdat hij/zij onmogelijk iets opzij kan zetten. De lonen zijn te laag in vergelijking met de kosten van levensonderhoud en huisvesting, die voortdurend stijgen. [stagiair, wa08]

Voor sommige mensen kunnen de huurprijzen er zelfs voor zorgen dat ze zich niet kunnen voorstellen ooit een gezin te kunnen stichten. Deze werkende woont nog bij zijn ouders en kan het zich niet veroorloven zelf een huis te huren.

Want ten eerste is het al een vrij dure stad, dus ik denk dat je om goed te leven in Brussel geen tweeduizend, maar drieduizend euro per maand nodig hebt. Een werkende in bestaansonzekerheid is dus iemand die niet gemakkelijk een appartement kan huren, die het moeilijk zal hebben om te gaan samenwonen omdat hij daar niet de financiële middelen voor heeft, die geen kinderen kan grootbrengen of een auto kan kopen... Dat is wat bestaansonzekerheid allemaal inhoudt! [privéleraar, wa48]

Werken en hulp en sociale voordelen verliezen terwijl het inkomen toch onvoldoende blijft

De problematiek van de **drempel effecten** (zie hoofdstukken 2, 3, 4, 5) is iets wat telkens terugkeert. De drempels voor de toekenning van steun liggen vaak erg laag en iedere verbetering in de arbeids- of activiteitssituatie kan leiden tot verlies van steun die nochtans essentieel is. Voor mensen die sociale uitkeringen ontvangen, is **dit verlies van hulp en sociale en voordelen** problematisch. De situatie op het vlak van tewerkstelling verbetert weliswaar, maar de situatie zal uiteindelijk verslechteren als we naar het totaal ontvangen inkomen uit loon en ondersteuning kijken.

De werkenden vinden het onrechtvaardig dat ze bepaalde sociale voordelen verliezen (aanvullend inkomen, VT-statuuut enz.) terwijl ze het financieel nog moeilijk hebben, hoewel ze werken en/of er alles aan doen om meer te werken en meer uren te krijgen.

Volgens deze respondent, die voltijds werkt, is een werkende arme **iemand die kwetsbaar is maar geen recht heeft op hulp of slechts recht heeft op beperkte hulp vanwege drempel effecten.**

Het is iemand die zich helemaal geeft op zijn werk maar uiteindelijk slechts het absolute minimum krijgt (...). Dat kan ik maar niet begrijpen! Waarom zijn er voor mensen die volgens de staat kwetsbaar zijn kortingen op allerlei zaken die voor iedereen essentieel zijn om te leven, terwijl jij als werkende nergens recht op hebt? (...) Ik zou het begrijpen als je een salaris van 2.500 euro of meer had, dat je dan de volle prijs moet betalen, omdat je dan toch een stabiel inkomen hebt. Maar volgens mij moeten ook mensen die minder dan 2.500 euro verdienen in aanmerking komen, omdat ook zij dagelijks moeilijkheden ondervinden. [werknemster sociale sector, wa64]

Het feit niet van deze voordelen te genieten of ze te verliezen, vormt een **belangrijke breuklijn** die **ongelijkheden** en conflicten tussen kwetsbare groepen en de meest achtergestelde mensen **polariseert en verscherpt** (zie hoofdstuk (2)).

Werken zonder naar waarde betaald te worden

Een van de elementen die het vaakst worden genoemd om te omschrijven wat een werkende arme is, is de **combinatie** van een (zeer) **laag loon**, met **zware taken** en activiteiten en een (zeer) **geringe mate van sociale bescherming**. De verloning is heel laag, hoewel het werk vaak zwaar, complex, ondanikbaar, vermoeiend of delicaat is. De zwaarte, de intensiteit, het tempo en de aard van de taken zijn niet in overeenstemming met het salaris dat ze ontvangen.

Voor mij is het iemand die lichamelijk en geestelijk veel moet investeren in diens werk, die bijna elke dag van de week moet werken... die niet kan sparen met het salaris dat hij verdient en die nog steeds creatief moet zijn om rond te komen en zich dingen moet ontzeggen. Voor mij is een werkende arme ook iemand die nauwelijks of onmogelijk op vakantie kan gaan. [voltijdse werkende met een vast contract, wa20]

De lonen, afhankelijk van de belasting, zijn niet eerlijk. *Ik werk zes dagen per week voor €1.200 per maand*, dat is echt schandalig. Ik begrijp niet dat niemand iets zegt. [hybride werknemer, deels in het zwart en deels aangegeven, wa22]

Geen keuze hebben, niet opkomen voor eigen rechten en de voorwaarden van de werkgever/opdrachtgever aanvaarden

De **strategieën en de organisatie- en beheermethoden van de werkgevers** kunnen we tussen de lijnen door lezen in de geformuleerde definities. Ook wordt getuigd van **het gebrek aan keuze en de onmogelijkheid om misbruik en oneerlijke voorwaarden te weigeren**.

In de arbeidsrelatie zoals beschreven door de werkenden is de **positie van de werkgever/opdrachtnemer** zo uit balans dat het in de buurt komt van **“machtsmisbruik”**. Deze monopolistische positie wordt versterkt door het feit dat er veel kwetsbare werkenden op de arbeidsmarkt zijn die absoluut een inkomen nodig hebben.

Ik zal zeggen dat werken in bestaansonzekerheid voor mij betekent dat je op een punt komt waarop je je enigszins verplicht voelt iets te aanvaarden dat ingaat tegen je waarden en waarbij je niet beschermd bent. Bij dit project vroegen ze me uiteindelijk, beetje bij beetje, veel meer werk te doen dan oorspronkelijk was afgesproken. En ik durf niet weggaan, omdat ik bang ben dat ik dan niet betaald word. Ik ga verhuizen en kan het me niet veroorloven dat inkomen te verliezen. Dus voor mij betekent werken in bestaansonzekerheid verplicht zijn iets te aanvaarden dat ingaat tegen je waarden, niet beschermd zijn, niet om je rechten durven vragen. Dus als je bijvoorbeeld €900 betaald krijgt, zeggen: nee, €900 is niet genoeg, ik wil €1.300. Dat kun je alleen maar doen als er een minimum aan bescherming is en je het gevoel hebt dat je voor je rechten kunt opkomen. [werknemer met een contract van bepaalde duur, vrijwilligster en platformwerker, wa63]

De contracten worden dus opgelegd door de werkgevers, waarbij ze **gemakkelijk onzekere contracten en arbeidsvoorwaarden kunnen opleggen**. Ondanks de onzekerheid van werkenden met een voltijds contract van onbepaalde duur, zijn het de **contracten van bepaalde duur, zeer korte contracten, uitzendwerk**, die deze situaties het best typeren.

In feite zijn het vooral contracten van bepaalde duur op lange termijn. Na een jaar weet je wel of iemand kan werken. Je hoeft geen tweeënhalf jaar te wachten. Ik zie alleen dat ze geld in hun zakken steken, dat is alles. Maar ondertussen spelen ze ook met het leven van mensen. Als ik de directeur hoor vertellen dat we moeten bezuinigen en ik dan verneem dat hij een horloge heeft gekocht van 10.000 euro. Dan denk ik dat hij me vierkant uitlacht. Ze zeggen dat er geen geld is om mensen aan te nemen, maar vervolgens ga je elektrische auto's kopen voor de topmensen (...). [wa05]

Een werkende arme is iemand die te maken heeft met contractuele en financiële onzekerheid en complexiteit, en een gebrek aan bescherming.

Voor mij is het een arbeider die werkt, die van dag tot dag leeft, die niet weet wat zijn volgend contract zal zijn, die niet weet hoeveel geld hij de volgende maand zal binnenkrijgen en die heel weinig bescherming geniet op het vlak van sociale zekerheid of werkzekerheid, die zo goed als niet

vertegenwoordigd wordt en tot geen enkele specifieke categorie behoort. Tegenwoordig, of we nu spreken over [een maaltijdbezorger], kunstenaars of wat dan ook, zijn er heel specifieke categorieën die nergens bij passen en die dan in een vak worden gestopt waar ze eigenlijk niet thuishoren, en waardoor ze uiteindelijk slecht beschermd zijn, of heel weinig of zelfs helemaal niet. [werkende kunstensector, wa19]

Ook het **gebrek aan keuze** wordt vaak genoemd in de omschrijvingen. Deze respondent maakt een onderscheid tussen mensen die bij een probleem hulp en middelen hebben, en zij die dat niet hebben. Hij wijst ook op het gebrek aan aandacht voor en erkenning van vaardigheden, de impact van precair werk op de gezondheid, de onmogelijkheid om vakantie te nemen en zich te verzorgen.

Wanneer je niet naar waarde wordt geschat. Wanneer je geen vakantie kunt nemen uit schrik om je werk te verliezen. Ik scheurde mijn meniscus, maar moest anderhalf jaar wachten om me te laten opereren, anders zou ik mijn job verliezen. (...) Een werkende in bestaansonzekerheid is iemand die geen keuze heeft. Mensen zeggen graag dat “het leven een kwestie van kiezen is”... daar moet ik eens hartelijk om lachen! Natuurlijk, als je de middelen en geld hebt, dan is het maar een kwestie van kiezen. Maar in ons geval is kiezen geen optie. De enige keuze die wij hebben is om ons als honden af te beulen voor een hongerloon om te overleven. [zelfstandige student, wa11]

Werkende armen zijn mensen die af te rekenen hebben met de **nadelen van een statuut** en die een **te zware werklast** hebben voor hun **veel te lage uurloon / salaris**. Een werkende in bestaansonzekerheid is iemand die “bedrijven minder kost” en waarvoor bepaalde wettelijke verplichtingen die in het kader van een klassieke loonrelatie gelden, niet worden nageleefd.

Welja, onzekere contracten dat zijn voor mij interimjobs per week, de horeca en het ontbreken van extralegale voordelen. Het loon is te laag in vergelijking met de werklast, mensen krijgen dus niet genoeg betaald voor wat ze doen. (...) En misschien ook contracten per week. Dat zijn contracten waar ze zeggen “Jij daar, vanavond hoef je niet terug te komen want je werkt me op de zenuwen” of zo iets. En de volgende dag ben je dus werkloos. (...) Ze gaan langs het uitzendbureau omdat dat goedkoper is, omdat dat geen loonrelatie is. (...) Ze nemen iemand op proef aan via een

uitzendbureau, en twee, drie weken later is het “o ja, hij voldoet niet meer, dus da-ag”. Zomaar, zonder enige vergoeding. [wa35]

Een werkende arme is iemand die in de informele sector werkt zonder een keuze te hebben (zie hoofdstuk 2, hoofdstuk 5). Deze respondent zegt dat hij in het zwart moet werken en benadrukt dat dat onvermijdelijk is, dat hij er niet trots op is maar dat hij geen keuze heeft. Deze situatie zorgt ook voortdurend voor stress en kan mensen naar de rand van de samenleving duwen op zoek naar een inkomen.

Het is een **situatie die wordt gecreëerd door de werkgever of die noodzakelijk is om te overleven** (zie hoofdstuk 2): **“niemand werkt zo hard voor zijn plezier, en niemand werkt in het zwart voor zijn plezier”**. Het gebrek aan keuze is een groot probleem voor informele werkenden.

Ik denk dat bestaansonzekerheid een cruciaal probleem is dat moet worden opgelost, omdat het kan leiden tot veel andere problemen die veel moeilijker op te lossen zijn. Die bestaansonzekerheid kan leiden tot een verlangen naar gemakkelijk geld verdienen. Bestaansonzekerheid kan mensen op het verkeerde pad brengen. (...) Dat kan een heleboel zeer negatieve dingen teweegbrengen. (...) Maar ik denk dat het een probleem is dat zo snel mogelijk moet worden aangepakt, en niet alleen voor mensen die in het zwart werken. Want een arbeider is een arbeider volgens mij. Als hij in het zwart werkt, is dat omdat het de werkgever goed uitkomt of omdat hij helaas geen keus heeft. Zwartwerk is nooit iets om trots op te zijn, het is nooit gemakkelijk... Je bent nooit gerust. De minste politiecontrole kan veel problemen veroorzaken. Dus ja, zwartwerk is nooit iets om trots op te zijn, maar helaas zijn er soms dingen die niet normaal zijn op de normale arbeidsmarkt (...) waardoor je verplicht bent er toch in mee te gaan. [anoniem]

De meeste werkenden in de informele sector die we spraken, **willen ingeschreven worden**.

Ja. In het zwart, maar ik wil graag een officieel contract want in het zwart blijven werken is niet goed hè. Want als ik zou uitvallen door ziekte, zou mijn ziekteverlof betaald worden. Normaal toch. Maar als ik in het zwart ziek word en thuis moet blijven, wie gaat me dan betalen? [anoniem]

Te maken krijgen met administratieve complexiteit en een overvloed aan contracten, jobs, activiteiten en uitkeringen, die leiden tot een gebrek aan een statuut en tot hybride situaties

Een werkende arme is iemand die **bijvoorbeeld voor drie verschillende werkgevers werkt en toch niet rondkomt**. Deze definitie sluit aan bij de lange beschrijving van hybride situaties waarin werkenden talloze jobs, activiteiten of uitkeringen en contracten/activiteiten, wat die ook mogen zijn, afwisselend combineren, ook in de informele sfeer (zie hoofdstuk (2)).

Voor mij is een werkende arme een kwestie van statuut. (...) Ik heb mensen in mijn netwerk die soms voor drie verschillende werkgevers werken als extra bijvoorbeeld. Ze hebben drie jobs, ze willen hun kost verdienen maar dat lukt niet. Waarom? (...) Ik weet alleen dat ze niet kunnen rondkomen terwijl ze toch drie jobs hebben. [zelfstandige consultant, wa15]

De toestand waarin werkende armen zich bevinden, houdt ook in dat ze **in hybride situaties leven** door verschillende statuten, ongeacht of ze regelmatig werken of werkloos zijn.

Deze werkloze werkneemster **voelt zich “als een pion” die men inzet wanneer er iets moet gedaan worden en die men weggooit als men hem niet meer nodig heeft**. Hoewel zij regelmatig in een federale instelling werkt, vindt zij dat de regels om arbeidsprestaties (halve dagen met onregelmatige uren) te combineren met een werkloosheidsuitkering onrechtvaardig zijn. Het werkvolume is variabel (is afhankelijk van de planning en de kalender en het wordt op het laatste moment bepaald) en onvoorspelbaar (afhankelijk van de actualiteit). Door meer te werken en opdrachten aan te nemen om haar inkomen wat op te krikken, wordt ze “gestraft” door een lagere werkloosheidsuitkering.

Pionnen als op een schaakbord, als ze je nodig hebben, ja, en dan denken ze dat je zoveel geld verdient dat ze nog meer afhouden van je werkloosheidsuitkering ... Ik vind dat zo’n dwaze manier van denken, zo’n regel. Er zijn belastingparadijzen, er zijn mensen die al ons geld naar zich toe trekken en dan pakken ze nog mijn halve of hele zaterdag af. En dat kan zomaar?! Ze pakken me 25 of 50 euro af. (...) Dat is ronduit onrechtvaardig. [werkloze werkneemster die regelmatig halve dagen werkt [wa25]

Geen waardering, minachting, vergelijking en herhaling

De werkende armen die we spraken, zegden dat er **wordt neergekeken op hun werk** en ze **denigrend worden behandeld** op de werkplek **door managers die “zich alles permitteren”**. Het gebrek aan waardering uit zich in moeilijke werkomstandigheden en een gebrek aan ondersteuning van de werkgever (geen tegemoetkoming in de vervoerskosten, niet meetellen van de reistijd voor woon-werkverkeer enz.).

Voor mij zou het betekenen om te werken in een job waar je niet gewaardeerd wordt, waar je dus niet als een persoon wordt behandeld! En niet krijgen wat je verdient voor de inspanning die je levert om het werk te doen. Dat is echt de definitie van werken in armoede. Je krijgt dan geen waardering als persoon, geen waardering voor het werk dat je doet en zelfs niet het loon dat je verdient. Wat ik nog vergeten ben te zeggen, is dat de vervoerskosten niet worden vergoed, want soms is het werk niet in Brussel of ver weg en betaalt de werkgever niet eens de vervoerskosten. [wa03]

Een werkende arme is ook iemand die **de eigen situatie vergelijkt met die van anderen** en zich bewust is van een situatie van armoede die zich telkens herhaalt, het gevoel een soort **“handicap”** te hebben, **“altijd een probleem”** te hebben, altijd **“iemand nodig hebben”**, dat er altijd **“iets is dat misloopt”**.

Vaak definiëren we bestaansonzekerheid in vergelijking met anderen, hoe anderen het gemakkelijker hebben dan wij om hetzelfde te doen. Het is dus als een handicap. Het is alsof iemand wil gaan lopen maar een teen mist of zo. Hij kan beginnen lopen, maar het wordt ploeteren. (...) Ik zal zeggen dat ik al sinds ik echt heel erg jong was, altijd in bestaansonzekerheid heb geleefd. We gingen nooit op vakantie, enzovoort, enzovoort. [wa57]

Tijdens de verplichte administratieve procedures om aanvullende hulp aan te vragen, om een recht te behouden of een statuut te verkrijgen, kunnen een **gevoel van vernedering** en een **gebrek aan waardering** worden ervaren.

Deze werkneemster is kunstenares maar wil het statuut liever niet aanvragen omdat de procedure te vernederend is.

Nee, ik heb geen kunstenaarsstatuut en ik geef toe dat ik ook niet echt in dat systeem wil terechtkomen. (...) Er zijn mensen van een oudere generatie die er alles aan hebben gedaan om het kunstenaarsstatuut te krijgen en die nu, op hun vijftigste bijvoorbeeld, valse verklaringen moeten indienen over hun zoektocht naar werk en dat soort dingen... en die voortdurend worden gecontroleerd en als kleuters worden behandeld door de staat, dat wil ik echt niet... [wa44]

Een moeilijke kindertijd, een realiteit die je voor het leven tekent

Als werkende arme, veroordeel je ook je kinderen tot fundamenteel onrecht. Er is een vorm van **sociale discriminatie**, zoals de vele tekorten in de kindertijd, die iemand voor het leven tekent. Een gebrek aan middelen is voor kinderen nog een grotere beproeving.

Op mijn tiende maakte ik iets heel ergs mee, waardoor ik toen twee opties had: ofwel ging ik de criminaliteit in, ofwel ging ik vechten om er bovenop te komen. Ik koos dus voor de tweede optie. Ik wilde vechten om er bovenop te komen. Op mijn veertiende werkte ik. Ik ging weer studeren via afstandsonderwijs enzovoort, omdat ik nog steeds leergierig ben (lacht). Dus voor mensen die in bestaansonzekerheid leven, wel, ik begrijp in wat voor situatie ze kunnen verkeren. Ik denk dat je vooral moet uitleggen aan de kinderen, want ik denk dat het de kinderen zijn die er het zwaarst door worden getroffen. En weet je, kinderen zien op school wat zij niet hebben en vragen zich af "Waarom ik niet?" Wat een onrechtvaardigheid is dat!" [wa27]

Deze respondent spreekt over de **beproeving** van de **tekorten tijdens de kindertijd**. Hij voegt eraan toe dat hij nooit een beroep heeft gedaan op overheidshulp en dit soort verantwoording getuigt van een zekere vorm van **internalisering van de stigmatiserende normatieve standpunten** over mensen die sociale uitkeringen ontvangen, maar ook van een **gevoel van trots** om geen hulp te vragen.

Wel, ik denk dat het voor mensen die in armoede leven en die kinderen hebben nog erger is. We worden van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat van alle kanten overspoeld met reclame. En dan moet je "nee" zeggen tegen je kind, "nee" voor vakantie, "nee" voor schoolvakanties, voor een of ander habbende. Dat is het ergste wat er is denk ik. Want we hebben het vaak over rassendiscriminatie, maar er is ook sociale discriminatie. En voor een kind is dat verschrikkelijk. Ik heb het zelf meegemaakt als kind, dus ik weet waar ik het over heb. Maar daardoor ben ik ook geworden wat ik nu ben. Ik heb er helemaal alleen voor gevochten. Ik spreek vloeiend drie talen en heb nooit op kosten van de maatschappij geleefd. [deeltijds werkende in de horeca, wa57]

Bestaansonzekerheid heeft gevolgen voor **iedereen in het gezin en laat vooral sporen na bij de kinderen** (zie hoofdstuk **4**).

De respondenten geven aan dat werkende armen met kinderen, minder aanwezig kunnen zijn als ouder(s).

Er niet zijn voor de kinderen. Ze zijn verplicht voltijds te werken om de eindjes aan elkaar te knopen, maar dat betekent dat ze er niet kunnen zijn voor hun kinderen. [voltijds werkende met een vast contract, wa20]

Deze definitie sluit aan bij de ervaring van veel kinderen die in armoede leven, vooral in eenoudergezinnen. Zelfs als er hulp beschikbaar is, zijn er eenoudergezinnen (meestal met een alleenstaande vrouw aan het hoofd) waar de kinderen hun tijd grotendeels doorbrengen bij vrienden, familie, op school of in de gemeenschap. Gezinshoofden van eenoudergezinnen moeten vaak opdrachten aannemen met werkuren die niet verenigbaar zijn met hun gezinsleven. Veel gezinnen zijn weken en soms maanden of jaren geografisch van elkaar gescheiden. Werkenden laten soms een kind achter in het buitenland om naar België te komen, in de hoop op een beter leven. Het zou interessant zijn de problematiek van de afwezigheid van de werkende arme ouder(s) te onderzoeken vanuit het oogpunt van de kinderen die lange periodes hun ouder(s) moeten missen. Vanwege de onregelmatige werkuren laten ouders hun kinderen al op zeer jonge leeftijd wenen aan alleen thuiskomen en alleen naar lessen of activiteiten te gaan (Roux, 2024).

Een slechtere fysieke en mentale gezondheid door werk en/of activiteit

Werkende armen moeten vaak een **activiteit uitoefenen die hen fysiek en/of psychisch blootstelt aan grote en herhaalde gezondheidsrisico's**. Dit gaat gepaard met het gevoel **uitgeput te zijn door vaak zware en moeilijke werkomstandigheden, een laag loon, abnormale reistijden en werkuren, een vermoeiende en risicovolle activiteit (ook in het geval van een pandemie)**. Werkende armen zitten in een **beklemmende situatie** waarin werken niets meer oplevert.

Voor mij is bestaansonzekerheid het gevolg van dit psychologische aspect. Oké, het niveau van het salaris zal wel belangrijk zijn om bestaansonzekerheid te definiëren, omdat iemand die 6 euro per uur verdient vanzelf in een slechtere situatie verkeert dan iemand die 12 euro verdient. Maar uiteindelijk (...) zou ik zeggen dat bestaansonzekerheid echt iets psychologisch is: vanaf wanneer kun je gelukkig zijn in je werk? En vanaf wanneer neemt werken de angst weg? Want uiteindelijk, als je werkt en toch voortdurend in angst leeft, levert het werk niets op... [deeltijds werkende in de horeca, wa39]

Herhaalde en intense blootstelling aan slechte omstandigheden heeft gevolgen voor de gezondheid. Voor deze respondent is **“je gezondheid verliezen”** het “ultieme” kenmerk van precair werk.

Ik denk dat als je je gezondheid moet opgeven om de eindjes aan elkaar te kunnen knopen, je kunt spreken van bestaansonzekerheid. [freelance zelfstandige in de kunstensector, wa14]

Voor zelfstandigen hangt bestaansonzekerheid samen met de geringe sociale bescherming en het feit dat ze geen recht hebben om ziek te zijn.

Welja de stress dus door het gebrek aan geld, doordat je niet weet hoe je het einde van de maand moet halen, omdat je soms moet overwegen om iets anders te gaan doen, doordat je sociale voorzieningen totaal onzeker of zelfs onbestaande zijn... zo mag ik niet ziek worden, anders heb ik geen geld... er is gewoon geen sociale zekerheid. [freelance technisch kunstenaar, wa44]

Veel werkenden noemden hun **fysiek en psychisch onwelzijn** een gevolg van hun zware job of activiteit. In de meeste gevallen zijn het geen directe gevolgen van één werk, opdracht, job of één activiteit, maar van een opeenvolging van vele preciaire en zware jobs en activiteiten, soms in het zwart.

Maar ik vertel de waarheid, met mijn geestelijke gezondheid is het moeilijk, momenteel ben ik erg moe omdat ik niet goed weet hoe de toekomst er zal uitzien en ... mijn geestelijke gezondheid, tja ... er zijn momenten dat ik liever wat op mezelf blijf omdat ik me niet goed voel ... [werkneemster in de informele sector, personenzorg, wa55]

Voor deze studente staat de term werkende arme gelijk met **een permanente en nutteloze angst, stress**, “altijd op je hoede zijn” en “constant rekenen” met uren en loon. Je moet altijd rekenen en bang zijn dat je de toegelaten drempel overschrijdt binnen een bepaald stelsel of statuut.

De definitie zou dus één werkwoord kunnen zijn: rekenen! Dus het aantal uren berekenen, het salaris berekenen voordat je het krijgt, alles berekenen! Dus zowel wat je werk of privéleven betreft, je moet altijd je uitgaven berekenen... (...) Wat dus kenmerkend is voor de jobs die ik al heb gehad en nu heb, is dat ik ... op mijn hoede moet zijn, terwijl er op zich geen gevaar is omdat ik in goede gezondheid ben, een dak boven mijn hoofd heb, geen huur hoeft te betalen... maar ik moet opletten omdat, als ik over het aantal uren ga, ik meer bijdragen moet betalen, maar als ik te weinig uren heb, ik minder verdien dan ik had gepland. Hoe dan ook moet er dus altijd worden gerekend en dat is veel denkwerk voor niets! (...) Het is een constante stress die geen primair nut heeft. [studente met verschillende contracten, wa07]

Het gevoel hebben vergeten te worden en niet mee te tellen

Als werkende arme **voel je je vergeten door de maatschappij**. Dat is bijvoorbeeld te zien in de administratieve relaties tussen burgers en overheidsdiensten, waar de manieren van communiceren met de diensten, openbare instellingen voor sociale zekerheid, hulpverleners, lokale kantoren enz. soms geen contact meer mogelijk maken, waar documenten worden gevraagd die ze niet kunnen bezorgen en waar ze zich niet gesteund voelen wanneer ze bijvoorbeeld hun sociale rechten willen opeisen.

In de kunstensector zijn de situaties en non-statuten erg problematisch vanwege het gebrek aan sociale bescherming. Ik geef toe dat ik de cijfers niet ken, maar in feite is dat wat het ingewikkeld maakt met betrekking tot de RVA... ze gaan je niet direct je statuut als kunstenaar afnemen, maar ze vragen dingen die je niet meteen kunt leveren, en ja... Ik heb altijd problemen gehad met de administratie... het is echt ingewikkeld... en soms is de informatie ook niet duidelijk... Je kunt niet rechtstreeks met de RVA praten, dat moet via je vakbond... gelukkig heb ik daar geen problemen, maar dit soort verhalen zie ik al jaren.... [freelance werkende in de kunstensector, wa44]

De onmogelijkheid om een toekomst op te bouwen

Volgens veel van de bevroagden, kan een werkende arme niet vooruitkijken naar de toekomst of voor zichzelf een toekomst opbouwen. Contracten van zeer korte duur en het feit dat je van de ene dag op de andere kunt worden ontslagen of niet verlengd, geeft een diep gevoel van **onzekerheid**. Deze onzekerheid is vandaag kenmerkend voor de ervaring van de werkende armen, en maakt het onmogelijk om na te denken over bepaalde essentiële persoonlijke verwachtingen (woning, gezin, beroepstraject enz.).

Volgens deze zelfstandige toeristengids **is het abnormaal dat iemand werkt en arm is. Het is een toestand die tot een vorm van “kwetsbaar worden” leidt.**

Voor mij is precair werk elk soort werk dat op lange termijn niet leefbaar is. En het lijdt geen twijfel dat momenteel het beroep van toeristengids in de huidige omstandigheden niet leefbaar is. Als ik in normale omstandigheden zou leven, zou ik zeggen dat het duurzaam is, maar doordat ik elke dag moet knokken, kan ik zeker geen plannen maken voor de lange termijn. Toeristische activiteiten zijn echt onzeker. [freelance zelfstandig toeristengids, wa02]

Conclusies

Alle dimensies van precair werk die door de werkenden werden aangehaald, **tellen bij elkaar op en versterken elkaar tot een algemene precare toestand** (zie hoofdstuk 3). De werkenden vermelden verschillende van deze dimensies tegelijk om hun situatie te definiëren en te schetsen waarin ze werken en tegelijk in bestaansonzekerheid leven.

De Brusselse ondervraagden, wijzen erop dat het loon en/of de inkomsten uit activiteiten niet in verhouding staan tot de - vaak zware en vermoeiende - inspanningen en activiteiten, en hen niet in staat stellen fatsoenlijk te wonen en te leven. Bijgevolg is er voor hen geen keuze uit een aanbod van werk en activiteiten. Bovendien worden voorwaarden opgelegd (die soms onwettig zijn), en zijn zij verplicht verschillende jobs en activiteiten te combineren, waardoor ze vervolgens niet meer in aanmerking komen voor bijstand. Eén gevoel is heel aanwezig, namelijk dat ze niet worden geholpen of gehoord door de autoriteiten, de bevoegde actoren en politieke vertegenwoordigers.

De werkenden in armoede en/of bestaansonzekerheid legden ook de nadruk op de instabiliteit, de machtsverhoudingen en de afhankelijkheid in de arbeidsrelaties. De extreem hoge sociale risico's die verbonden zijn aan precare stelsels van tewerkstelling en activiteiten.

Deze situaties van precair werk en activiteiten laten hun sporen na en worden op zich culpabiliserend, terwijl ze vaak worden opgelegd en ondergaan. De werkenden internaliseren deze realiteit (Observatorium voor gezondheid en welzijn, 2015), voelen zich boos en persoonlijk verantwoordelijk omdat ze niet alle uitgaven voor zichzelf en hun naasten kunnen betalen.

6.2. Hoe definiëren professionele hulpverleners “een werkende in bestaansonzekerheid” en een “werkende arme”?

Ook de hulpverleners die we interviewden, beschreven de problematiek vanuit hun oogpunt en hun positie.

Gebrek aan erkenning en minachting

Volgens de professionele hulpverleners die wij spraken, wordt een werkende arme over het algemeen geconfronteerd met **moeilijke arbeidsomstandigheden** (onvoldoende inkomen, onzekere contracten, moeilijke en wisselende werktijden, geen toegang tot opleiding enz.) en een **opeenvolging van korte contracten** (of contractuele regelingen) **over lange periodes**, met een grote **impact op de gezondheid**.

Welja (aarzelt) ... bestaansonzekerheid heeft met geld te maken, maar het is ook een sociale kwestie, het is ook ... onzekerheid over de toekomst, mensen voelen zich geruster als ze in de werkloosheid of bij het OCMW zitten dan wanneer ze werken! (...) Er wordt van de mensen steeds meer gevraagd om actief te zijn, om vanaf het sollicitatiegesprek efficiënt te zijn, maar ze geven de mensen geen tijd om zich te bewijzen, om hen in te werken, om ze echt te ondersteunen tijdens de eerste werkweek of zelfs om met hen te praten. (...) En de mensen voelen zich steeds meer geïsoleerd. Vorige week nog zei een man tegen me: “Ja, ik heb daar, daar, daar en daar gewerkt. Ik stop nooit, ik doe uitzendwerk en ben bijna 50, en ik heb nog geen vast contract!” Of er zijn mensen die in de industrie hebben gewerkt of die allergieën voor hout of voor voedingsmiddelen hebben ontwikkeld en die genooddaakt zijn zich om te scholen... mensen die een arbeidsongeval hebben gehad, die letsels hebben opgelopen en die weinig erkenning krijgen van de maatschappij! [hulpv18]

De hulpverleners die wij spraken, wijzen dus op een gevoel van gebrek aan erkenning of respect, minachting en ontmenselijking.

Ik zou zeggen dat het een werkende is die om het zo te zeggen ... (zucht) welja niet het loon krijgt dat hij of zij verdient voor wat hij/zij doet, in de zin dat **wat zij doen door de werkgever eerder wordt geminacht**

terwijl, zoals we tijdens COVID zagen, veel van die jobs toch echt onmisbaar zijn. [hulpverlener bij een openbare instantie voor hulp bij tewerkstelling en opleiding, hulpv06]

Werken en onvoldoende inkomen hebben, onder of boven de armoedegrens

Net zoals in de definities van de werkenden zelf, vermelden de professionele hulpverleners als eerste cruciale element een **werksituatie** (job of regelmatige activiteiten) **die gepaard gaat met onvoldoende inkomen** om in de basisbehoeften te voorzien. Dit zijn gewoon **situaties waarin iemand niet kan leven ondanks het feit dat de persoon regelmatig werkt**.

Iemand die werkt maar desondanks niet alles kan betalen wat hij of zij nodig heeft om fatsoenlijk te leven. [hulpverleenster bij een gewestelijke overheidsdienst, hulpv06]

Tja, als ik het in één zin zou moeten samenvatten, zou ik gewoon zeggen dat dit mensen zijn die arbeid leveren maar die er met het loon dat ze krijgen niet in slagen om boven de armoedegrens uit te komen. [hulpverleenster bij een gewestelijke overheidsdienst, hulpv12]

Persoonlijk vind ik dat iemand die werkt, die de moeite doet om voltijds te werken en die, nadat hij zijn salaris heeft ontvangen en zijn huur heeft betaald, nog 200 euro overhoudt om van te leven, dat dat niet klopt. [hulpverlener bij een federale overheidsdienst, hulpv10]

Werken en arm zijn is vooral een **materiële realiteit**, een kwestie van inkomen **gekoppeld aan financiële en psychosociale onzekerheid**.

Bestaansonzekerheid wordt door verschillende factoren veroorzaakt, namelijk te lage lonen, toename van deeltijdse contracten en arbeidsomstandigheden die nauwelijks rekening houden met de gezondheid van de werkenden. Het is een financiële, maar ook psychosociale kwestie. [hulpv02]

Volgens deze maatschappelijk werkster is een arme werkende of een werkende in bestaansonzekerheid **iemand die werkt maar die niet kan rondkomen, zelfs al ligt diens loon boven de armoedegrens**.

Voor mij is een werkende in bestaansonzekerheid iemand die gaat werken maar die aan het eind van de maand toch niet rondkomt. Dat kan dus iemand zijn die door het OCMW wordt gevolgd en die misschien een voltijdse job heeft, die misschien een inkomen heeft dat net boven het leefloon ligt, maar die niet genoeg zal verdienen om zijn maandelijkse kosten te betalen (...). Dat is voor mij dus echt wat een werkende in bestaansonzekerheid is. (...) Dat kan een breed publiek zijn (...). [maatschappelijk werkster, hulpv05]

Met andere woorden, iemand die elke maand regelmatig werkt en **die nauwelijks meer verdient dan het leefloon**, maar die **hoegenaamd niet kan voorzien** in de kosten, de essentiële behoeften en de klassieke uitgaven van een basishuishouden, vooral bij alleenstaand ouderschap.

Werken maar hogere kosten wegens het verlies van sociale rechten en bijstand

Wanneer een persoon in bestaansonzekerheid “wordt tewerkgesteld” en **van statuut verandert**, dan **verliest hij verschillende voordelen** die hem nochtans in staat zouden stellen om “het hoofd boven water te houden”. Het gaat dan om rechten die worden afgenomen zoals een goedkopere toegang tot gezondheidszorg (verhoogde tegemoetkoming, medische kaart enz.), tot mobiliteit (korting op of gratis MIVB- of andere abonnementen) en hulp (huisvestingshulp, voedselhulp, aanvullend inkomen enz.) die enige vorm van stabiliteit bieden in de instabiliteit.

Voor deze hulpverleenster uit de sociale sector betekent het **werken maar toch armer worden door het wegvallen van essentiële voordelen (mobiliteit, gezondheidszorg, ...) om de dagelijkse uitgaven te bekostigen** wanneer het statuut verandert.

De rechthebbende is ook afhankelijk van het beleid van het lokale OCMW en hun beleid inzake maatschappelijk welzijn (mogelijkheid om voorschotten toe te kennen, strikte toepassing van de richtlijnen van de POD Maatschappelijke Integratie enz.). Als iemand werkt en boven een bepaalde inkomensgrens uitkomt, komt de persoon niet in aanmerking voor bepaalde rechten en loopt het risico dat onterecht betaalde bedragen worden teruggevorderd en dat tal van voordelen wegvallen.

Als je bij het OCMW zit, dan voldoe je aan bepaalde voorwaarden en heb je dus recht op sociale bijstand. Mensen die niet aan de voorwaarden voldoen, hebben geen recht op deze sociale bijstand. (...) Dus uiteindelijk, als je een beetje meer verdient, krijg je geen sociale bijstand meer en heb je maandelijks meer onkosten, zodat je uiteindelijk in dezelfde financiële situatie zit als iemand die bij het OCMW zit (...). Een moeder die een kapotte wasmachine heeft maar die werkt en laten we zeggen 1.500 euro per maand verdient, zal moeten betalen of een lening nemen om een wasmachine te kopen, want met twee of drie kinderen in huis moet je een wasmachine hebben. Begrijp je? **Dat zijn dus kosten die de mensen zelf moeten betalen omdat ze niet aan de voorwaarden voldoen.** [maatschappelijk werkster, hulpv 05]

Volgens deze hulpverlener zijn dit in ieder geval **mensen die moeten “ploeteren”** omdat hun **loon** nauwelijks hoger is dan het leefloon, omdat hun lichamelijke en geestelijke gezondheid **eraan ten onder gaat**. Als we kijken naar de gebruikers van sociale diensten, verliezen uitkeringstrekkers die aan het werk gaan alle bescherming en voordelen die ze voordien hadden, waardoor ze armer worden.

Dit zijn **mensen die moeten ploeteren terwijl ze toch een job hebben, terwijl werken in theorie in staat zou moeten stellen er bovenop te komen. In werkelijkheid is het werk echter gewoon nog een beproeving erbij voor deze mensen**. Het is dus geen duwtje in de rug waardoor ze een zekere kwaliteit van leven krijgen (...) dit zijn mensen die uiteindelijk niet veel beter af zijn dan met een vervangingsinkomen, en de nadelen zijn soms zelfs groter, omdat het werk gepaard gaat met een verslechtering van hun fysieke en soms zelfs psychische gezondheid, die er niet zou zijn als ze een vervangingsinkomen hadden. (...) Dat weet ik zeker, want inderdaad als je in de werkloosheid zit, als je bij het OCMW zit via artikel 60, **krijg je veel voordelen. Je hebt recht op openbaar vervoer tegen verminderd tarief, je hebt eventueel recht op een medische kaart, op gezondheidszorg, je hebt recht op de derdebetalersregeling. Er zijn heel wat voordelen aan verbonden, en zodra je weer aan het werk gaat, verdwijnt dat allemaal.** [hulpverleenster van een sociale dienst, hulpv24]

Opvallende verschillen tussen werkenden in bestaansonzekerheid en een werkende arme

Sommige hulpverleners maken ook een onderscheid tussen een “werkende arme” en een “werkende in bestaansonzekerheid”: een werkende arme kan niet rondkomen, terwijl de werkende in bestaansonzekerheid er met moeite wel in slaagt, maar bij elke onvoorziene uitgave “op het randje” zit.

Hoe dan ook, voor mij is een werkende arme iemand die echt het minimuminkomen heeft dat nodig is om te overleven en om in de basisbehoeften te voorzien (huisvesting, voeding). Een werkende in bestaansonzekerheid is een werkende uit de middenklasse die moeite heeft om elke maand zijn uitgaven te betalen en die helaas, bij een uitzonderlijke uitgave, gemakkelijk in de categorie van werkende armen kan terechtkomen. Werkenden in bestaansonzekerheid is iedereen die een gemiddeld salaris verdient, ook ik, maar die nooit het einde van de maand haalt. Dit zijn dus alle mensen die, net als ik, hun hele leven zullen werken – want ik heb sinds mijn 20e altijd gewerkt – maar ik zal nooit een huis of een appartement kunnen kopen omdat ik alleen woon met mijn dochter, en ik zal het altijd moeilijk hebben. [hulpv27]

De situatie van een werkende in bestaansonzekerheid staat meestal gelijk met het ervaren van moeilijkheden, onzekerheid, onveiligheid, deprivaties en het risico op armoede, terwijl de situatie van een werkende arme gelijkstaat met de onmogelijkheid om in de basisuitgaven te voorzien. Armoede heeft betrekking op het inkomen, terwijl bestaansonzekerheid verwijst naar instabiliteit en onzekerheid.

Wanneer het werk te weinig of “verkeerd” wordt aangegeven

In ons onderzoek worden de situaties waarin het werk te weinig wordt aangegeven zeer vaak als voorbeeld genoemd. Het gaat dan om werkenden waarvan het werk “slecht is aangegeven” of te weinig. Bijvoorbeeld wanneer een contract wordt aangegeven met een minimaal werkrooster, terwijl de effectief gewerkte uren goed zijn voor een voltijds contract. Behalve personen bij wie het werk verkeerd is aangegeven, zijn er ook personen bij wie het werk niet wordt aangegeven, informele werkenden, werkenden zonder contract of zonder aangifte (Dimona) die op elk moment het risico lopen hun werk te verliezen en die “op de rand van de afgrond” zitten.

Een werkende in bestaansonzekerheid is een werkende die helemaal geen arbeidscontract heeft, geen Dimona, en die bij de minste inspectie of bij de minste gril van zijn baas, van de ene dag op de andere zijn job verliest. (...) Nu is een werkende arme niet noodzakelijk een persoon bij wie het werk niet is aangegeven, het kan ook zijn dat het werk verkeerd is aangegeven. Dus zoals we eerder al zegden waarbij het werk aangegeven is voor 13 uur per week, maar die voor de rest in de hand wordt uitbetaald en misschien wel onder het barema. Een **werkende arme is dus een werkende die misschien een aangegeven job heeft, maar daarnaast ook een niet-aangegeven job.** [hulpv31]

Weten dat je er niet uit gaat komen en het gevoel hebben dat je er nooit uit zult geraken

Voor deze medewerker van een noodhulpcentrum voor daklozen is een werkende arme iemand die **constant moet vechten om het hoofd boven water te houden.**

Voor mij, een werkende arme? Dat is **iemand die weet dat hij/zij er niet uit zal geraken.** Het is alsof je in een aquarium zit en het water stijgt en op een bepaald moment zal het overstromen, maar je weet niet wanneer... En je probeert te trappelen om te zien hoe hoog je komt, in de hoop dat het water op een bepaald moment zal zakken. Dat is voor mij dus wat een werkende arme is. Een kerel die weet dat hij er niet uit zal geraken. [hulpv34]

Voor onderstaande zelfstandige is de definitie duidelijk. Het gaat om **toegang hebben tot werk maar met het gevoel nooit weg te kunnen raken uit de bestaansonzekerheid.**

Het is toegang hebben tot werk zonder het einde van de tunnel te kunnen zien, maar tegelijk in financiële moeilijkheden blijven. [hulpv15]

Dit gevoel komt overeen met de “precaire ruimtes” die werden geïdentificeerd in een eerder onderzoek van het Observatorium over vrouwen die in armoede leven (Observatorium voor gezondheid en welzijn, 2015). Sommige vrouwen zegden het gevoel te hebben dat ze nooit uit deze precaire situaties weg zouden geraken, hoewel ze strikt de voorgeschreven maatregelen hadden gevolgd, zich sterk hadden ingezet en regelmatig van statuut waren veranderd tussen opleidingen, jobs, sociale bescherming en sociale bijstand (Noël & Luyten, 2015).

Deze respondent geeft heel duidelijk aan dat een arme werkende zijn betekent dat je **in een kwetsbare situatie leeft die kan omslaan in grote onzekerheid of armoede als er zich een probleem voordoet**, zoals een hoge rekening, een technische storing of onvoorziene kosten. Hij vergelijkt deze situatie met de **knop van een schietstoel**.

Voor mij is een werkende arme iemand die een job heeft, **maar niet genoeg heeft om in diens behoeften en die van het gezin te voorzien**, zodat aan het eind van de maand het saldo dus negatief is. De situatie kan nog erger worden voor de arme werkende of werkende in bestaansonzekerheid, van zodra er in dit onstabiele evenwicht een zandkorrel in de machine terechtkomt, een factuur te veel in de bus valt, een herinnering die vergeten werd. Dat is het moment waarop het omvalt. (...) Dan weten ze het niet meer en zitten ze dus in een situatie waarin bestaansonzekerheid, in mijn ogen, echt die schietstoel is, het moment waarop ze plotseling, onopzettelijk, op een knop hebben gedrukt en ze worden weggeschoten [hulpverlener dienst tewerkstellingshulp, hulpv13]

Instabiliteit van de activiteit en de job, instabiliteit van het loon en instabiliteit van het statuut

Ook de instabiliteit van de jobs, activiteiten en opdrachten, in combinatie met de instabiliteit van het loon, wordt door de professionele hulpverleners genoemd als situaties waar arme werkenden of werkenden in bestaansonzekerheid mee te maken hebben. Er is een sterke overeenkomst met de definities van de werkenden zelf over de **“chronische instabiliteit”, de moeilijkheid om vooruit te kijken naar de toekomst, de korte duur van contracten en het ontbreken van een stabiel inkomen**. Het betekent werken in een permanente context van grote **financiële en statutaire instabiliteit**.

Voor mij betekent bestaansonzekerheid dat je geen stabiliteit hebt, niet vooruit kunt kijken in de toekomst, noch wat de duur van je contract, noch wat je inkomen betreft. En niet eens kunnen denken “Oh, nu kan ik mijn huur betalen en kan ik mezelf daarna een klein pleziertje gunnen”. Voor mij gaat het om dit gebrek aan stabiliteit, waarbij je voortdurend denkt: als er nu onverwachts een factuur komt, ben ik eraan. [hulpv34]

Het gaat om een statutaire onzekerheid, om het risico om inkomen te verliezen of in de schulden te raken, en om een onvoorspelbare toekomst. Werkende armen hebben dagelijks te maken met onzekere arbeidsomstandigheden, jobs, opdrachten en projecten die niet worden verlengd, en arbeidsvoorwaarden en lonen die niet gegarandeerd zijn.

Voor mij is het een werkende die elke dag zijn of haar beroepsactiviteit uitoefent in onzekere omstandigheden en zonder correcte en minimale garanties inzake arbeidsvoorwaarden en loon. [hulpv07]

Een concreet geval gaat over mensen van wie het kunstenaarsstatuut werd afgenomen, mensen die niet weten of ze het zullen kunnen verlengen, mensen die een andere activiteit overwegen, en zelfs mensen die al heel lang in de schulden zitten en er stilaan in verdrinken. [hulpv03]

Het gaat om energie die wordt ingezet om een job of activiteit te vinden, moeilijkheden om stabiliteit en financiële zekerheid te vinden die het mogelijk maken te leven.

Iemand die heel veel energie steekt in het vinden en/of het houden van een job, maar die er niet in slaagt een kwaliteitsvolle job met een stabiel en behoorlijk salaris te vinden, en die door dit beperkte salaris geen evenwicht vindt in het leven. [hulpv20]

Een werkende in bestaansonzekerheid wordt **voortdurend heen en weer geslingerd tussen situaties van tewerkstelling en activiteit, en situaties zonder werk (werkloosheid, inactiviteit of sociale hulp) in een context waarin het moeilijk is om een job te vinden**. Deze hulpverlener wijst ook op de noodzaak om oog te hebben voor de **discontinuïteit die zeer aanwezig is in de trajecten van de werkenden**. Wanneer er een **job of activiteit wordt stopgezet of niet verlengd**, is het vaak **erg moeilijk om een andere job of activiteit te vinden**.

Naast het inkomen, denk ik dat een werkende in bestaansonzekerheid iemand is die ondanks diens werk echt in een soort angst moet leven dat hij de job verliest. Vooral omdat hij weet dat als hij die verliest, het een hele lijdensweg zal zijn om een andere te vinden... (...) We zijn niet langer bezig met een carrière, met een specialisatie, een vak, een aanleg, een ambacht en zo... we proberen gaten te dichten en we proberen het goedkoopste slachtoffer te vinden, dus nee, het is geen

fraai beeld. [hulpverlener in de verenigingssector, inschakelingscoach voor zeer kwetsbare mensen, hulpv20]

De verplichting om (hyper)flexibel en beschikbaar te zijn: tijdschema's, intensiteit, verlenging

Volgens deze juridisch hulpverleenster in de verenigingssector bevinden werkenden in bestaansonzekerheid zich in een toestand waarin ze **ter beschikking staan van de werkgevers via een onzeker contract met weinig omkadering**. Ze ziet een veralgemening van deeltijds werk, met verwachtingen -qua inhoud en activiteiten- die in de praktijk voltijds werk impliceren. Ze ziet ook **uitputting** bij de werkenden, voor wie er geen "dode tijd" meer is, die nochtans nodig is om "weer op krachten" te komen.

Mijn definitie van precair werk? Ik zou zeggen **werk waarbij de werkende onbeperkt welja, met steeds minder beperkingen beschikbaar moet zijn (...)**. We zien een soort veralgemening van deeltijds werk inzake verloning en in het strikte aantal uren waarvoor een werkende wordt aangenomen, terwijl doorgaans hetzelfde wordt gevraagd als bij een voltijds contract! Dus we zien een soort uitputting omdat er geen dode momenten meer zijn. In feite probeert de werkgever steeds minder de dode momenten te betalen, die wel nodig zijn om weer op krachten te komen, om even met de collega's te babbelen... daarom worden er tegenwoordig zoveel deeltijdse jobs aangeboden. Op die manier kan de werkgever namelijk zeggen "welja, in mijn bedrijf is die dag extreem druk, dus zorg ik ervoor dat die dag al mijn werkenden daar zijn, maar er zijn ook dagen dat ik minder mensen nodig heb". Dus worden er deeltijdse contracten afgesloten... Hij kan zo echt over zijn werkenden beschikken, wat maakt dat deze mensen net zo moe zijn als wanneer ze voltijds zouden werken, alleen worden ze maar deeltijds betaald. [juridisch hulpverleenster in de verenigingssector, hulpv03]

Voor deze hulpverlener draait het ook om **de verplichting om permanent flexibel te zijn en verplicht overuren te moeten maken, wat tot lichamelijke en psychische problemen kan leiden**.

Wat precair werk het meest typeert, zijn namelijk fysieke symptomen van psychisch onwelzijn. De vraag naar flexibiliteit, (...) en het altijd maar draaien van overuren, dat zijn zaken die uiteindelijk slopend zijn. Ik zou dus zeggen dat het eerder te maken heeft met uitputting en ook het gevoel te hebben buiten de maatschappij te staan. [juridisch hulpverlener bij een overheidsdienst, hulpv30]

Een onzichtbare werkende zijn

Werkenden in bestaansonzekerheid zijn deels **onzichtbare werkenden** omdat ze **in de informele economie** zitten of in een **dynamiek van niet aaneengesloten jobs, tussen situaties met een job of activiteit en situaties zonder werk, of in hybride posities, tussen werk/activiteit en sociale bescherming (recht op sociale hulp of leefloon)** (zie hoofdstuk over de statuten).

Voor mij zijn het onzichtbare werkenden, we zien ze niet en ik weet zelfs niet of ze zijn opgenomen in de statistieken, want ze vallen er echt tussenin! "Ik werk, maar tegelijk krijg ik ook hulp." Ik denk dus dat het voor hen een ongemakkelijke positie is, omdat ze zichzelf niet kunnen definiëren. [hulpv25]

Het is inderdaad statistisch ingewikkeld om over een bepaalde periode of op een bepaald moment het exacte aantal werkenden te bepalen die verschillende jobs en activiteiten en/of sociale uitkeringen combineren en soms een verschillende tewerkstellingsgraad hebben.

Je rechten niet kennen en ze niet kunnen laten gelden

Een van de hulpverleensters wijst in haar definitie van een arme werkende en een werkende in bestaansonzekerheid op een situatie waarin **de werkende niet goed geïnformeerd is, niet de juiste hulpverleners of diensten aanspreekt en niet over de juiste netwerken beschikt**. Deze hulpverleenster heeft het over problemen met informatie en het niet gebruikmaken van diensten die hulp zouden kunnen verlenen. Dit sluit meer specifiek aan bij de problematiek van non take-up door zelfstandige werkenden, die vaak tot het laatste moment wachten om hulp te vragen.

Ja, het eerste waar ik aan denk is het gebrek aan informatie. (...) dat komt van beide kanten. De persoon werd misschien niet goed geïnformeerd, maar heeft zelf misschien niet genoeg gezocht of heeft misschien niet de juiste mensen of instellingen aangesproken die zich hiermee bezighouden. Mensen weten misschien niet dat er ook vzw's bestaan die hen kunnen helpen om er weer bovenop te komen. [juridisch hulpverlenster bij een overheidsdienst, hulpv29]

De meeste burgers **kennen de regelgeving niet en ook niet de details en spitsvondigheden van de verschillende statuten in de vele sectoren en stelsels die dan ook nog eens soms worden gecombineerd.**

Geen keuze hebben, als “een vogel in een kooi” zitten, werken in een systemische instabiliteit

Net als de bevraagde werkende armen zelf, menen de professionele hulpverleners dat een werkende arme de facto in een **extreem afhankelijke relatie** met de werkgever zit, dat hij **geen keuze heeft**. De werkende heeft geen keuze ten aanzien van de job/activiteit, het contract, het loon, de arbeidsvoorwaarden, andere elementen die door de werkgever/opdrachtgever worden opgelegd in de loop van het contract/de prestatie/de opdracht enz.

De werkende arme (...) zit in een systeem dat onophoudelijk verandert, en waarin **hij als een vogel in een kooi** zit. (...) Hij zit gevangen in het systeem waarin hij zich als werkende in bestaansonzekerheid heeft geïntegreerd (...) En **deze kwetsbaarheid heeft ertoe geleid dat hij op een bepaald moment een stadium bereikt waarin hij niets meer kan weigeren**. Een werkende in bestaansonzekerheid zou nog kunnen weigeren door te zeggen: “Ik neem ontslag, want jij betaalt me maar 50 euro en er is iemand die 60 euro biedt”. **De werkende arme daarentegen zit in een situatie dat als hij wil leven - we praten zelfs al niet meer over overleven, maar over leven - wel nee, dan moet hij aannemen wat ze hem geven.** [hulpverlener bij een federale overheidsdienst, hulpv33]

Deze hulpverlenster maakt onderscheid tussen **werkenden in bestaansonzekerheid, die vastzitten in een instabiele situatie en die meerdere vaardigheden hebben, en werkende armen die minder gekwalificeerd zijn en die minder of helemaal geen keuze hebben.**

Arm betekent voor mij dus een heel laag salaris, en bestaansonzekerheid is eerder een instabiele situatie. (...) Bij werkende armen denk ik eerder aan vrouwen die met dienstencheques werken en ook aan mannen en vrouwen die in restaurants werken. **Bij werkenden in bestaansonzekerheid denk ik dan eerder aan kunstenaars vooral.** Maar in het geval van de kunstenaars, ondanks het feit dat ze in bestaansonzekerheid werken, **hebben ze toch vaardigheden die hen zouden kunnen helpen om hun sociale, professionele en financiële omstandigheden te verbeteren.** In het geval van de werkende armen zie ik echt geen keuze. **Ze zijn arm omdat ze niet genoeg kwalificaties hebben en daardoor geen toegang hebben tot een behoorlijk loon, dat is het. En vooral: ze hebben geen keus.** [hulpverlenster bij een sociale dienst, hulpv16]

Het gebrek aan keuze in het soort jobs of activiteiten die ze doen en de verplichting om de voorwaarden te aanvaarden worden regelmatig aangehaald als de belangrijkste component van de situatie van de werkende arme.

Werken in een onderaannemingsketen en te maken krijgen met uitbuiting, geweld en bedreigingen

Verschillende professionele hulpverleners spraken herhaaldelijk over de manieren waarop kleine, middelgrote en grote ondernemingen hun werk organiseren en kosten vermijden (belastingen, lonen enz.) door gebruik te maken van systemen en netwerken van onderaanneming³¹⁴.

Een van de meest genoemde vormen van arbeidsorganisatie is **uitbesteding**. Dit veelvuldig gebruik van **onderaanneming** creëert lange «ketens» van **onderaanneming die de arbeidsrelaties doen vervagen en waarbij het moeilijk wordt om voor elke fase van de productie of dienstverlening de verantwoordelijkheden vast te stellen.** Deze ontwikkelingsmechanismen maken het **moeilijk de verantwoordelijkheden te zien, te begrijpen, te**

³¹⁴ Deze kwestie begint op Europees en Belgisch niveau goed gedocumenteerd te geraken, bijvoorbeeld door het FIRM (<https://institutfederaaldroitshumains.be/nl/werk-en-mensenrechten>) of door Myria (<https://www.myria.be/nl/publicaties/persbericht-myria-roept-op-tot-meer-proactieve-controles-en-een-ketenaanpak-in-de-strijd-tegen-mensenhandel>), of door Fairwork (<https://www.fairworkbelgium.be/>), zie ook de bijdragen in het deel «Gekruiste blikken».

traceren en te bepalen en dat in een systeem dat veel werkenden blootstelt aan grote sociale en gezondheidsrisico's.

Als er zich problemen, ongelukken of conflicten voordoen, of wanneer er uitbuitingssituaties worden vastgesteld, zijn er weinig middelen om aan hulp te komen of verhaal te halen voor de werkenden die bang zijn en niet weten in welk systeem ze zitten en niet durven klagen.

De professionele hulpverleners zien in deze vormen van **arbeidsorganisatie met uitbesteding en onderaanneming** de kern van precair werk. Als werkende arme word je uitgebuit en sta je aan het einde van een lange onderaannemingsketen. **Hoe langer deze onderaannemingsketen is, hoe lastiger het is om verantwoordelijkheden te achterhalen en eventueel te onderzoeken.** Multipartisering en platformisering (zie hoofdstuk 5) werken het gebruik van onderaanneming in de hand en stellen meer werkenden in bestaansonzekerheid bloot aan veel risico's, zeker voor de zelfstandige werkenden (misbruik van statuut, P2P, ondernemers, freelancers enz.) en bepaalde loontrekkenden.

Op het eerste niveau van uitbuiting (maar dit wordt allemaal verdoezeld om er keurig uit te zien op het laatste niveau van uitbuiting) kan de grote onderneming arbeidskrachten kopen onder de kostprijs van het minimumloon. Ze kan de ogen sluiten en zeggen: «Maar het was mijn onderaannemer die die prijs heeft gefactureerd, dus moet hij een oplossing hebben gevonden om die dienst tegen die prijs te kunnen leveren». **Ze heeft er helemaal geen weet van dat er daaronder nog drie onderaannemers zijn,** met een goede «slavendrijver» die de arbeiders in bestaansonzekerheid onder de duim zal houden. Uiteindelijk heb je helemaal onderaan mensen die worden uitgebuit «zoals het hoort», en door de veelgelaagde onderaannemingsstructuur kunnen ze het zich helemaal bovenaan veroorloven om hun ogen te sluiten. [hulpv27]

Voor deze respondent is een werkende arme iemand die **werkt zonder te worden betaald in verhouding tot het geleverde werk en die wordt aangetast in diens menselijke waardigheid** op het vlak van huisvesting, door middel van controle of zelfs opsluiting, isolatie, chantagemechanismen, direct geweld en/of dreiging met geweld.

Het is iemand die wordt uitgebuit op het vlak van werk en die niet het juiste loon krijgt om dat werk te doen. Hij wordt **ernstig aangetast in zijn menselijke waardigheid op het vlak van huisvesting en door de deprivatie die zijn gezin moet ondergaan.** En heel vaak is deze groep overgeleverd aan de willekeur van mensen die echt boosaardig zijn. Lees nog maar eens die getuigenis van vanmorgen, dat de werkgever een vrouw verkrachtte en er niet voor terugdeinsde te dreigen de kinderen hetzelfde aan te doen, allemaal om de man te dwingen aan het werk te gaan (...) dat is een helse spiraal. Dus slecht betaald, aangetast in zijn menselijke waardigheid en overgeleverd aan de willekeur van dit soort mensen. [hulpv27]

De hulpverleners beschreven **verschillende systemen van uitbuiting van zeer kwetsbare mensen die vaak dringend een inkomen nodig hebben (zie hoofdstuk 2).** Er werd ook melding gemaakt van chantagepraktijken op verschillende essentiële gebieden (administratieve situatie, verklaringen en recht op werk, recht op huisvesting, bedreigingen van het gezin enz.). Er werden ook voorbeelden gegeven van huisvesting in mensonwaardige omstandigheden (onbewoonbare, overbevolkte gebouwen, erbarmelijke omstandigheden enz.), intimidatie en seksueel geweld (zie hoofdstuk 3). Deze praktijken zijn in principe verboden, maar blijken in het Brussels Gewest vaker voor te komen bij meer kwetsbare personen, zoals werkenden zonder geldige verblijfsvergunning of zonder woning, jongeren, ouderen, alleenstaande vrouwen met een gezin, allemaal personen die dringend een inkomen nodig hebben (zie hoofdstuk 2).

Conclusies

Er zijn **aanzienlijke overeenkomsten** tussen de definities van de werkende armen zelf en de definities van de professionele hulpverleners. Er werd gewezen op de administratieve en juridische aspecten en op de instabiliteit van de jobs en activiteiten.

Over het algemeen, wanneer er onderscheid wordt gemaakt, betekent “werken in bestaansonzekerheid” vaker het ervaren van een zeer grote instabiliteit, van situaties waarin de werkende kampt met moeilijkheden en onzekerheid over het loon en de verlenging van de job/activiteit. Een situatie van een “werkende arme” wordt dan weer vaak beschreven als het moment waarop het niet meer mogelijk is de basisuitgaven en essentiële behoeften (huur, eten, zorg, vrije tijd enz.) te bekostigen.

De gespecialiseerde hulpverleners spraken over bestaansonzekerheid in termen van soorten jobs, duur van de job, tewerkstellingsgraad en statuut, de mogelijkheid om naar de rechter te stappen, zijn rechten te behouden of te doen gelden. Zij vermeldten ook verschillende situaties van uitbuiting, waarin geen gerechtelijke stappen werden ondernomen en geen klachten werden ingediend bij de bevoegde instanties. De hulpverleners spraken over gebrek aan informatie over sociale rechten en het arbeidsrecht, maar ook over niet-naleving van het arbeidsrecht, juridische knelpunten en uitbuitingsmechanismen.

Er werd gewezen op bepaalde vormen van arbeidsorganisatie en werkgeverspraktijken, namelijk uitbesteding, onderaannemingsketens, verplichting van extreme flexibiliteit naargelang de behoeften van de onderneming (werk/activiteiten en prestaties per dag), streven naar winst en besparingen, opleggen van onzekere contractuele voorwaarden, zwartwerk, druk, controle, gebrek aan waardering enz. Er werd getuigd over frequente, soms verdoezelde banden van ondergeschiktheid, onder andere voor zelfstandige werkenden en afhankelijke niet-loontrekkenden (zie hoofdstuk (2)). Er werd ook gesproken over het niet naleven of omzeilen van de wetgeving door werkgevers, zoals verkeerde/valse aangiften of te lage aangiften, niet-naleving van de geldende normen, omzeilen van normen door gebruik te maken van specifieke regelingen en belastingvrije stelsels van tewerkstelling en activiteiten, veel te lage lonen en moeilijke werktijden.

6.3. Voor een brede definitie van werkende arme

Een hyper-heterogeen precariaat

Zowel voor de betrokkenen als voor de professionele hulpverleners, gaan de betekenissen van de term “werkende arme” verder dan de klassieke norm en definitie. Uiteindelijk ondersteunen deze getuigenissen, de methodologische keuze voor een ruime definitie van de term werkende arme zoals opgezet voor ons onderzoek.

Deze definities sluiten dus aan bij de academische werken die onze algemene aanpak onderbouwen, namelijk de noodzaak om rekening te houden met de subjectieve inschatting van de situatie (Duvoux), de “halo van armoede” (Auzuret) en de discontinuïteit van de situaties tussen werken en niet werken of de halo van werkloosheid (Castel, Roux).

De verzameling van deze definities **staft onze hypothese van een heterogeen precariaat** met als gemeenschappelijke punten een gedeelde “precaire toestand”, een “permanente bestaansonzekerheid die helemaal niet meer uitzonderlijk is” en waarvan de bestaansonzekerheid een eigen register van de werkorganisatie wordt.

Dit precariaat vinden we ook buiten de jobs in loondienst en in combinatie met andere stelsels van tewerkstelling of activiteiten of met de informele economie. Bestaansonzekerheid, dat stilaan een “eigen register van de werkorganisatie” wordt, komt tot uiting in tal van veranderingen en vele factoren, zoals gedocumenteerd in de verschillende hoofdstukken (toename van stelsels van tewerkstelling en activiteiten, verkorting van de duur van tewerkstelling en activiteit, weinig uren, lage verloning, moeilijkheden om rechten op sociale bescherming te behouden, platformisering van de werkactiviteit en het management, ontwikkeling van een opgelegde of gedwongen hybriditeit, individualisering en atomisering van de activiteit en de contracten, herconfiguratie van de werkplekken enz.)

Situaties die ver afwijken van de statistische definitie en de juridische en sociaal-administratieve categorieën

De “categorie” van de “werkende armen” omvat een veelheid aan verschillende categorieën, zowel categorieën die worden meegeteld als die onzichtbaar zijn. Een aanzienlijk deel van de werkende armen zit in jobs die (achtereenvolgens of tegelijkertijd) meerdere categorieën bestrijken, die weinig zichtbaar zijn in de klassieke statistieken en administratieve gegevens³¹⁵. In de statistieken zijn hybride situaties tussen jobs, soorten stelsels (loontrekkende/zelfstandige/platform/uitzonderingen) en systemen (onderwijs/opleiding/tewerkstellingshulp) niet zichtbaar.

Dit hoofdstuk laat zien hoe belangrijk het is om de statistische vertekeningen aan te pakken door verder te kijken dan de standaardindicatoren, maar ook om een bredere, subjectieve benadering toe te passen ter aanvulling van de klassieke indicatoren.

De definitie van de rechtstreeks betrokkenen voegt nuance toe aan de gestandaardiseerde indicator en vult deze aan. De werkende armen en professionele hulpverleners kijken verder dan de situatie die door de indicator wordt voorspeld en schetsen lijnen van oorzakelijkheid, dynamieken voor een ruimer begrip van het fenomeen. Hierdoor wordt het

³¹⁵ Le Soir, 22/05/2022: Travailleurs pauvres: un phénomène qui va augmenter si on prend en compte le niveau de vie - Le Soir

mogelijk een stap verder te gaan dan de normatieve definitie en deze situaties zichtbaar te maken. Deze definities komen ook niet overeen met de klassieke categorieën zoals gedefinieerd in het socialezekerheidsrecht of het arbeidsrecht.

Hoewel er steeds meer mogelijkheden bestaan om activiteiten te combineren met sociale uitkeringen (werkloosheid, sociale bijstand, invaliditeit, zelfstandigheid in bijberoep, studentenjobs, flexi-jobs enz.), zijn deze mogelijkheden **beperkt in duur en beperkt door extreem lage inkomensdrempels**. De werkenden hebben geen weet van deze verschillende drempels en zijn niet in staat om deze meteen te controleren, hoewel werken de stabiliteit en het behoud van essentiële sociale rechten in gevaar brengt en hen blootstelt aan het risico om in de schulden te geraken (latere terugvordering van onterecht ontvangen bedragen).

Tal van stelsels van tewerkstelling en activiteiten en specifieke regelingen zijn uitzonderingen op het arbeidsrecht en sommige van de bijhorende principes. Deze toename van specifieke uitzonderingsstelsels vergroot de complexiteit, die door de hulpverleners en werkenden zeer concreet wordt gevoeld, terwijl deze stelsels onzichtbaar blijven in de klassieke definities en statistische indicatoren.